

SOŇA PAŠTEKOVÁ: Reflexia ruského formalizmu v diele Mikuláša Bakoša

[The reflection of Russian formalism in the work of Mikuláš Bakoš]

Bratislava: Ústav svetovej literatúry SAV, v. v. i. – VEDA, vydavateľstvo SAV, 2023. 126 s.

ISBN 978-80-224-2030-3, DOI 10.31577/2023.9788022420303

DOI: 10.31577/WLS.2024.16.4.14

© Institute of World Literature

Slovak Academy of Sciences

© Anton Eliáš 2024

Licensed under CC BY-NC-ND 4.0

Profesor Mikuláš Bakoš (1914 – 1972) patrí k významným predstaviteľom slovenskej literárnej vedy druhej polovice 20. storočia. K jej rozvoju prispel nielen ako sprostredkovateľ poznatkov ruskej formálnej školy a stúpenec štrukturalistickej metodológie literárnovedného výskumu, ale aj ako vedec so širokým spektrom bádateľských záujmov a tiež ako zakladateľ a dlhoročný riaditeľ Ústavu svetovej literatúry a jazykov Slovenskej akadémie vied. Je preto len prirodzené, že k jeho vedeckému odkazu sa slovenská akademická i vysokoškolská literárna veda vracia ako k žriedlu inšpirácie so zámerom v polemickej diskusii a kritickom prehodnotení výsledkov jeho práce prispieť k rozvíjaniu najmä metodologických aspektov humanitného výskumu. Dôkazom tohto faktu je aj monografia Sone Paštekovovej *Reflexia ruského formalizmu v diele Mikuláša Bakoša*, ktorá je potvrdením autorkinho dlhoročného záujmu.

Monografiu tvorí sedem kapitol, ktoré sú koncipované a, ako uvádza autorka, pôvodne aj uverejnené v podobe samostatných štúdií v domácich i zahraničných literárnovedných časopisoch a zborníkoch; pre potreby monografie však boli prepracované a doplnené. Škoda len, že ani v zozname literatúry, ani v krátkej edičnej poznámke na konci monografie nie sú uvedené konkrétnejšie bibliografické údaje o ich publikovaní.

Monografiu otvára „predstavenie“ jej protagonistu v stručnej kapitole „Kontroverzný mýtus literárnovednej slavistiky Mikuláš Bakoš“. Pašteková tu v hutnej skratke prezentuje nielen sféry pôsobenia ruského formalizmu

na Bakošovu vedeckú prácu, ale špecifikuje aj oblasti jeho prínosu k rozvoju slovenského literárnovedného myslenia (literárna teória a história, vedecká metodológia, literárnovedná terminológia, textová analýza a interpretácia, moderná naratológia, slovenská verzológia, reflexia literárnej avantgardy, súdobá porovnávacia literárna veda; 7), a definuje tak kľúčové roviny, v ktorých reflektoval teoretické postuláty formalizmu a štrukturalizmu. Týmto aspektom Bakošovho vedeckého odkazu venuje pozornosť v ďalších štúdiách monografie. Akcentuje pritom najmä fakt, že Bakoš dokázal tvorivo sklbiť metodológiu formalizmu a štrukturalizmu s historickou poetikou, pričom ich jednotu vnímal ako základ exaktnej textovej analýzy, estetickej funkcie literárneho diela i vnútoliterárneho slohovo-druhového vývinu.

Kapitola „Teoretické postuláty ruského formalizmu v bádateľskom odkaze Mikuláša Bakoša (Paralely estetické i osobnostné)“ mapuje recepciu teoretických výdobytkov ruského formalizmu v slovenskom literárnovednom kontexte od 30. rokov minulého storočia. Autorka si pritom všima metodologickú podnetnosť prísne scientologického prístupu ruských formalistov k analýze umeleckého textu pre Bakošov vedecký rast i rozvoj celej slovenskej literárnej vedy, ako aj širšie spoločensko-historické peripetie, ktoré tento proces negatívne ovplyvňovali najskôr v 40. rokoch, po prvom vydaní antológie prác ruskej formálnej školy v jeho vlastnom výbere a preklade (*Teória literatúry: Výber z „formálnej metódy“*, 1941), keď bola kol-

portácia tejto knihy z dôvodu židovského pôvodu a komunistického zmýšľania autorov jednotlivých štúdií dokonca zakázaná, a aj v 50. a 70. rokoch (po druhom vydaní knihy v roku 1971), keď sa im zasa vyčítala nedostatočná ideologická angažovanosť a odklon od marxisticko-leninskej metodologickej orientácie. Ideologický tlak v 50. rokoch prinútil aj Bakoša k istej „úlitbe“ vrchnostiam (dobovo poplatné práce *Stalin a umenie*, *O socialistickej realizme* a i.), ktorá však niesla zreteľne prechodný charakter. V ďalších častiach kapitoly Pašteková venuje pozornosť jednak vlastným Bakošovým prácam, v ktorých možno zreteľne detegovať prítomnosť teoreticko-metodologických východísk ruskej formálnej školy a českého štrukturalizmu (avantgardný zborník *Áno a nie*, antológia *Avantgarda* 38, diela *Vývin slovenského verša*, *Problémy literárnej vedy včera a dnes*, *Literárna história a historická poetika* a i.), ako aj dielam najvýraznejších predstaviteľov ruskej formálnej školy (Viktor Šklovskij, Boris Ejchenbaum a i.) a tiež monografii Leva Vygotského *Psychológia umenia*, ktorá polemicky rozvíja odkaz formalistov. V závere kapitoly si autorka všima aj paralely kultúrneho pôsobenia a spôsobov komunikácie protagonistov formálnej školy s neskoršími etapami vývoja literatúry a literárnej vedy, pričom konštatuje: „Formálnou školou proklamovaný prísny scientizmus sa neraz prelína s avantgardnou provokatívnosťou a hravou performatívnosťou, príznačnou pre oveľa neskorší postmodernizmus. [...] Ruskí formalisti svojím originálnym metodologickým prístupom vniesli do modernej literárnej vedy nielen nový systém skúmania a exaktne prepracovanú terminológiu, ale aj nečakané čitateľské a divácke napätie“ (34 – 35).

Kapitola „Čím nám bol Mikuláš Bakoš? (Paradoxy reflexie v slovenskom literárnovednom myslení)“ prináša precízne spracovanú sondu do reflexie Bakošovho vedeckého odkazu v prostredí slovenskej literárnej vedy. Pojem „paradoxy“ v jej podnázve indikuje podľa vyjadrenia Sone Paštekovovej fakt, že hoci „komplexný a systematický výskum vedeckého diela M. Bakoša na Slovensku

dodnes absentuje, [...] do istej miery ho supluje skôr sporadická, no pomerne bohatá a kvalitná reflexia“ (37). Potvrdzuje to celý rad štúdií nielen mladších Bakošových spolupracovníkov a neskôr aj následníkov, ku ktorým autorka štúdie – *pars pro toto* – radí napríklad rusistky Emu Panovovú, Soňu Lesňákovú, slavistu a komparatistu Dionýza Ďurišinu, polonistu Pavla Winczera, romanistu Ladislava Franeka, germanistu Ivana Cvrkala, slovakistu Viliama Marčoka i príslušníkov najmladšej slovenskej literárnovednej generácie Róberta Gáfrika či Dušana Teplana. V kapitole sa analyzujú alebo aspoň stručne sumarizujú či komentujú príspevky viac ako 25 slovenských humanitných vedcov venované Bakošovmu vedeckému odkazu. Jeho staršiu i novšiu recepciu člení Pašteková na komparatistickú, metodologicko-teoretickú a historickú, štrukturalistickú, verzologickú, terminologickú a translatologickú a na teoretické otázky literárnej moderny a avantgardy (39). Hoci reflexia – ako vysvitá aj z vyššie uvedených faktov – má charakter dlhodobého procesu, najzásadnejšie práce sa koncentrujú do obdobia slobodného bádania posledných zhruba troch desaťročí a vedú k opodstatnenému záveru, ktorý Pašteková sumarizuje takto: „Prezentovanie rozmanitosti aspektov vnímania Bakošovho diela vo vzájomnom zrkadlení, dopĺňaní sa a interakcii metodologických prístupov, polemík i nesporného novátorstva dynamicky prekračuje svoju dobu ako otvorený koncept vedeckého myslenia“ (57). V tom nesporne spočíva aj jeden zo zásadných faktorov trvalého inšpiratívneho pôsobenia Bakošových prác.

Translatologickým a terminologickým aktivitám Mikuláša Bakoša sa venuje štvrtá kapitola „K Bakošovým prekladom vedeckých prác ruských formalistov (Terminologické posuny literárnej vedy v procese prekladu)“. Táto sféra Bakošovej činnosti je spätá predovšetkým s jeho výberovými prekladmi vedeckých štúdií ruských formalistov uverejnenými v prvom a druhom vydaní antológie *Teória literatúry: Výber z formálnej metódy* (1941, 1971). Pašteková tu na prekladoch programových statí Šklov-

ského „Umenie ako postup“ a Ejchenbauma „Ako je urobený [v 1. vyd. vyrobený] Gogolov „Plášť“? analyzuje nielen ich tematiku, ale aj – a najmä – Bakošove terminologické prekladateľské hľadania čo najadekvátnejších riešení pojmov „prijom“ či „skaz“. Dochádza pritom k argumentačne precízne zdôvodnenému záveru, že „v prirodzenom súlade s vývinom európskej literárnej vedy 20. storočia smeruje Mikuláš Bakoš pri preklade literárnych pojmov a kategórií prác ruských formalistov [...] v prvom vydaní antológie (1941) na prvý pohľad skôr k naturalizácii (aj vzhľadom na miestami už archaickú slovenčinu). Avšak rešpektujúc dobovú úroveň vývinu slovenskej literárnej vedy a jej úzu tu, podobne ako aj v druhom vydaní antológie (1971), preloženom modernejšou slovenčinou, sa pri prekladoch [...] usiluje o istú rovnováhu/harmóniu, pohybuje sa na osi naturalizácia – exotizácia (medzi domácim a prevzatým pojmovým aparátom literárnej vedy), a tak tenduje skôr k istej hybridizácii pri hľadaní ideálnych riešení či relevantných terminologických ekvivalentov pre potreby ich integrácie do metodologického aparátu slovenskej literárnej vedy“ (67 – 68).

Kapitola „Historická poetika Mikuláša Bakoša v metodologickom procese (Svetová literatúra v interakcii vnútroliterárnych a medziliterárnych vzťahov)“ analyzuje jednak Bakošovu koncepciu historickej poetiky s postupným vývojom k jej aplikácii na širšie nadnárodné literárne celky (vrátane kreovania teórie svetovej literatúry) a jednak metodologický význam tohto konceptu pre neskoršie komparativistické práce jeho nasledovníkov, predovšetkým Ďurišina a Gáfrika. Historická poetika v Bakošovom chápaní „umožňuje riešiť jeden zo základných problémov literárnej vedy, syntézu štruktúrneho a historického prístupu k literárnym javom, čím dáva možnosť spojiť synchroniu a diachroniu vo výskumoch literatúry“ (75). Je to teda sféra, v rámci ktorej sa stretávajú statický/systémový a dynamický/vývinový aspekt literárnej vedy. To podľa jeho názoru otvára cestu k tvorbe a aplikácii metodologickej koncepcie modernej komparatistiky

založenej na dialektickej dynamike vnútroliterárnych a medziliterárnych vzťahov.

Pašteková sa v snahe o komplexný obraz Bakošovho vedeckého odkazu nevyhýba ani problematickým aspektom jeho literárno-vedných aktivít. Dôkazom je kapitola „Hľadanie metodológie v okovách ideológie? (Úvahy o zložitých vedeckých cestách Mikuláša Bakoša)“, ktorá sa citlivo, ale pritom s náležitou mierou objektívnosti zamýšľa nad dôsledkami ideologického tlaku na Bakošove „vedecké cesty“, ktorý viedol k dočasnému rozporuplnému ústupu z jeho jasných exaktných metodologických pozícií.

Monografiu uzatvára kapitola „Mikuláš Bakoš o vzťahu slovenskej a českej literatúry a literárnej vedy“, ktorá zasadzuje Bakošovo dielo do širšieho slovensko-českého či česko-slovenského kontextu. Pašteková tu v prvej časti venuje pozornosť tak Bakošovej vlastnej interpretácii príklonu, respektíve odklonu slovenskej literatúry k/od českej v jednotlivých etapách ich vývoja, ako aj jeho výkladu vzťahu slovenskej literárnej vedy k podnetnému pôsobeniu prác Jana Mukařovského, Felixu Vodičku a Pražského lingvistického krúžku. V druhej časti kapitoly sa zameriava na posúdenie recepcie Bakošovho vedeckého odkazu v prostredí slovenskej a českej literárnej vedy s osobitným zreteľom na štúdie Ladislava Franeka a Iva Pospíšila.

Šírkou tematického záberu, hĺbkou ponoru do skúmaného materiálu, logikou výkladu a koncíznosťou jeho interpretácie i bohatou bibliografiou predstavuje monografia Sone Paštekovovej *Reflexia ruského formalizmu v diele Mikuláša Bakoša* spolu so zborníkmi *Mikuláš Bakoš a moderná literárna veda* (ed. Dušan Teplan, 2016) a *Mikuláš Bakoš – pluralitný literárny vedec v metodologickej diskusii dneška* (eds. Soňa Pašteková – Dušan Teplan, 2022) významný vklad k poznaniu a aktualizácii vedeckého diela Mikuláša Bakoša.

ANTON ELIÁŠ

Pezinok

Slovenská republika

anton.elias@uniba.sk

ORCID: 0009-0006-7692-9475